

ПОЛІТИЗАЦІЯ ЕТНІЧНОСТІ ЧИ ЕТНІЗАЦІЯ ПОЛІТИКИ?

О.В.СТОГОВА

Національні відносини були і будуть об'єктами політики. Важливою особливістю національних відносин сьогодення, на думку багатьох дослідників є тенденція до їхньої політизації і одержавлення, тобто поширення на них державно-правових політичних функцій і норм. Триває ріст політизації етнонаціональних відносин, який став у останні десятиріччя джерелом серйозних потрясінь і конфліктів. Актуальність уваги до політизації сучасних етнонаціональних відносин є очевидною. Більшість держав-членів світового співтовариства поліетнічні за складом свого населення, і всього у 12 країнах більш ніж 90% мешканців представляють один етнос. Хоча не у всіх державах міжнаціональні відносини виступають джерелом політичної напруги, недооцінка реалій етнічної диференціації безперечно призводить до виникнення ситуацій, які загрожують миру і стабільності у світі. Що ж розуміється під політизацією національних відносин? Автори "Малої енциклопедії етнодержавознавства" розглядають політизацію етносів як процес залучення до політики, активного політичного життя етнічних спільнот, який виникає на основі об'єктивної необхідності в перевлаштуванні суспільства, глибоких змін у суспільних відносинах. Політизація етносів, на думку цих вчених, знаходить свій вияв у посиленні етнічної свідомості з усіма її компонентами (спільність долі, історії і походження, особливості психології, характеру, прихильність до національних цінностей, екологічного середовища, символіки), усвідомленні реальних процесів політичного життя крізь призму своїх інтересів і ціннісних орієнтацій. Чим повніше і глибше інтереси і ціннісні орієнтації відповідної національної спільноти фіксують у собі потреби суспільного прогресу, тим всебічніше відображається політичне життя в свідомості цієї спільноти[1, с.468].

Не можна не погодитись з авторами підручника “Основи етнодержавознавства”, які вважають, що процес політизації етносів слід розглядати як об’єктивний, він є наслідком глобальних процесів розвитку і модернізації. Водночас політизовані етноси є двигуном, рушійною силою процесів розвитку і модернізації. Сьогодні політизовані етноси легітимізують чи делегалізують уряди, ведуть запеклу боротьбу за переважаюче становище, за вплив на державну етнонаціональну політику [2, с.23].

М.І.Пірен у навчальному посібнику “Етнополітичні процеси в сучасній Україні” розглядає політизацію етнічності як процес поступового переходу етнічної спільності від руху за культурне відродження до постановки вимог у формі претензій на участь у поділі політичної влади. Політизація етнічності починається із згуртування носіїв однакової етнічної ідентичності у свідому групу та їх мобілізації навколо спільних програм і гасел, які відбивають групові інтереси. Роль організаторів процесу політизації етнічності виконують етнічні активісти, з яких утворюється провідна верства групи (етнічна еліта) [3,с.67].

Політизувати етнічність,- пише Дж. Ротшильд, - означає : 1) надати людям можливість усвідомити роль політики у збереженні їхніх етнокультурних цінностей і навпаки; 2) стимулювати їхню увагу для цього взаємозв’язка; 3) мобілізувати їх на формування етнічних груп, що мають єдину самосвідомість; 4) спрямувати їхню поведінку у сферу політичної діяльності, спираючись на цю свідомість і групову самосвідомість [4,с.18].

Треба зазначити, що політизація етносів в умовах перехідного періоду характеризується не однозначним ставленням різних етнічних спільностей до політичної влади, держави, боротьбою за владу різних політичних сил, низьким рівнем політичної свідомості, політичної культури етнічних спільностей, широким спектром різних політичних інтересів і ціннісних орієнтацій, обумовлених появою нових економічних і політичних умов у суспільстві. Політизація етнічності разом із погіршенням матеріального стану може призвести до зростання напруги серед національно-територіальних утворень, а

також між ними. Однак, на мій погляд, більшість проблем у національній сфері могли б бути вирішені завдяки проведенню такої етнонаціональної політики, одним з головних елементів якої є принцип національно-культурної автономії. Практична реалізація цього принципу паралельно з розвитком місцевого самоврядування допомогла б задовольнити етнокультурні потреби етноспільнот, спрямувати етнічність у русло нормального розвитку і запобігти цим міжнаціональній напрузі.

Значення політизації етнічності не однозначне. З одного боку, коли дія цієї тенденції розповсюджується на відносно однорідне в етнічному плані населення, то політизація не спричиняє міжнаціональної напруженості, веде до реалізації права на самовизначення, створення національної держави. Дія цієї тенденції являє собою чималу небезпеку і може нести заряд великої вибухової сили, коли політизація поширюється на поліетнічне населення і нерідко веде до прямого “загарбання влади” найвпливовішим етносом, використання її в своїх інтересах, ігноруючи інтереси інших етносів.

Процеси етнічного ренесансу та політизації етнічності настільки взаємопов’язані, що їх слід розглядати як єдиний спільний процес. Його можна означити як “етнополітичний ренесанс”, сутність якого полягає у зростанні етнічної свідомості, поглибленні внутрішньоетнічної інтеграції, посилення етнічної мобілізації, піднесенні політичної свідомості, підвищенні етнополітичної культури, перетворенні етнонаціональних спільнот із об’єктів на суб’єкти політичного життя, збільшенні їхнього впливу на внутрішню і зовнішню політику держави [2, с.30].

У будь-якому випадку процес етнополітичного відродження розвивається за принципом “ланцюгової реакції”, розпочавшись серед якоїсь однієї етнонаціональної спільноти, він неодмінно перекидається на інші і не припиняється доти, доки не охопить їх всіх. Швидкість, розмах і глибина етнополітичного відродження будь-якої етноспільноти відповідним чином відбивається на етнополітичному відродженні інших спільнот.

Етнополітичне відродження ускладнює взаємовідносини між етнонаціональними спільнотами, призводить до посилення боротьби за владу, статус та природні ресурси, а також загострює їхні взаємовідносини з центральною владою. У поліетнічному суспільстві спрацьовує так званий “залізний закон етнічності”: етнополітичне відродження стає фактором зіткнень і протиборств, тобто призводить до етнополітичних конфліктів.

Парадокс політизації етнічності – термін, запропонований американським політологом Дж. Ротшильдом задля окреслення феномену поєднання у сучасному етнічному відродженні двох протилежних тенденцій, які вважаються несумісними і такими, що виключають одна одну. По-перше, етнічне відродження і його завершальний етап – політизація етнічності – ґрунтуються на гаслі захисту традиційної етнічної культури. Проте, це гасло здобуває найбільшої підтримки тоді, коли у середовищі етноспільноти набуває поширення “універсальна” культура з її європеїзованими стандартами. По-друге, традиційна етнічна культура, заради збереження якої політизується етнічна група, найдовше зберігається у селі, і саме сільське населення мусило б стати ініціатором етнічного відродження. Проте, вогнищем етнічного відродження є міста, в яких панує “універсальна” культура [1,с.574].

Національно-етнічна диференціація та ідентичність є соціальною реальністю, але це така реальність, яка не залишається незмінною: самі по собі національні почуття, які об’єднують людей в одну групу, амбівалентні. У той же час інтенсивність подібних почуттів залежить від політики, від ступені її відкритості по відношенню до інших народів, або ж, навпаки, від міри концентрації на своїх проблемах і пошуку зовнішнього ворога, який, мов би, є відповідальним за негаразди даної спільноти. За певних умов (системна криза суспільства, розпад державності) відбувається політизація етнічності, використання її як мотивованої політичної сили, основи різкого політичного розмежування і засобу досягнення політичної мети, тобто виникає феномен, який в літературі отримав назву етнополітичної мобілізації [5, с.54].

У загальному значенні поняття “ мобілізації” означає готовність до дії або самі дії. Етнополітична мобілізація – це процес, за допомогою якого група, яка належить до однієї етнічної категорії (або приписує собі таку належність), у боротьбі за політичну владу та лідерство з членами інших етнічних груп або державою маніпулює етнічними звичаями, цінностями, міфами і символами в політичних цілях, використовує їх як головний ресурс задля здобуття загальної ідентичності і політичної організації.

Слід відмітити, що політична мобілізація етнічної спільноти може бути не лише зумовлена конкуренцією різних етнонаціональних груп, але й явитись результатом урядової політики. Особлива роль держави та її інститутів у сфері етнічної політики визначається, насамперед, тим, що держава встановлює і регулює права етнічних спільнот на своїй території.

У “Малій енциклопедії етнодержавознавства” мобілізація етнічності визначається як другий етап у процесі етнічного відродження і (чи) визрівання етнічного конфлікту. Мобілізація етнічності іде слідом за збиранням етнічної групи і передуює стану політизації етнічності. На етапі мобілізації відбувається перехід від організаційного згуртування етнічної групи до її ідеологічної консолідації (ідеологізація етнічності) навколо спільної програми, спрямованої на захист групових інтересів. Обов’язкова умова мобілізації етнічності – наявність етнічної еліти, яка формує спільну програму дій, впроваджує критерії членства в групі, організовує взаємний контроль членів групи. Мобілізація етнічності прискорюється у періоди економічних криз, катаклізмів, коли різко падає авторитет центрального уряду [1, с.532].

М. Грох у своїй праці “Соціальні передумови національного відродження в Європі” виділив такі фази духовного пробудження і політизації етносів :

- академічна, на якій історики, етнографи, мовознавці досліджують культурну спадщину та минуле певного етносу, публікуючи свої праці мовою іншого народу;

- культурна, коли мова даного етносу, яка на попередньому етапі тільки вивчалася, тепер впроваджується в систему освіти та стає мовою літературно-художньої творчості;

- політична, на якій усвідомлюються політичні потреби й інтереси народу, висуваються вимоги створення автономної або незалежної держави.

Американський політолог З.Бжезинський виділив 5 етапів національного пробудження:

1. бажання відродити свою власну мову,
2. вимога національно-культурної автономії,
3. спроба національно-культурного самовизначення,
4. боротьба за національно-політичну автономію,
5. проголошення національного суверенітету.

Можна виділити слідуєчі етапи реалізації внутрішніх ресурсів етнополітичної мобілізації:

- конструювання і мобілізація “народності”,
- політизація етнічної спадщини,
- “етнічне очищення”:

1.Створення інтелектуалами, які належать до етносу, традицій, звичаїв, символів і особливо мови, їх популяризації і розповсюдження в масах задля надбання особої етнічної ідентичності;

2. На етапі політизації етнічна спадщина набуває функції значущого політичного ресурсу. Те, що раніше було груповою традицією, стає засобом культурної і політичної боротьби за національну державність. Найбільш яскравим прикладом трансформації такого чину є радикальна зміна інтерпретації історичного минулого. Розшукується глибоке історичне коріння свого етносу, створюється його “героїчна історія”, видатні герої минулого стають національними героями;

3. На етапі “етнічного очищення” етнічну спільність, її культуру перетворюють на абсолютну, сакральну цінність, яку необхідно зберегти і захистити від впливів чужих культур [5, с.57].

Другим важливим компонентом у структурі етнополітичної мобілізації є заклик до суспільно-політичної проблематики, тобто виникнення умов, сприятливих для реалізації цілей етнополітичної мобілізації. О.Олзак і Дж. Пейдж виділили 4 моменти впливу соціально-політичних змін на процес мобілізації.

1). Урбанізація соціума, яка загострює конкуренцію між представниками різних етнічних груп, які переселяються у місто з районів компактного проживання.

Активізація діяльності національних меншин в Україні пов’язана з тим, що більшість з них більш урбанізована, ніж українці. Оскільки ареною етнополітичних рухів в усьому світі є міста, то фактор урбанізації відіграє і в нас каталізуючу роль у політизації етнічності. Ще більший вплив на політизацію етнічних груп справляє та обставина, що протягом попередньої модернізації значно змінилася їхня соціальна структура. В їхньому середовищі створилися прошарки, які традиційно беруть на себе роль етнічних лідерів – інтелігенція, господарники. За рівнем насиченості такими категоріями працівників багато етнічних меншин випереджають українців, або не набагато відстають від них.

2). Індустріалізація може загострити етнічну конкуренцію за робочі місця.

3). Економічний розвиток периферійних районів, зайнятих компактними етнічними популяціями.

4). Мобілізація має місце в умовах державного будівництва [5, с.68].

Радикальні зміни політичного статусу етносу впливають на етнічну свідомість і роблять можливими масові етнополітичні рухи. Саме цей момент підштовхнув етнополітичну мобілізацію в Україні. Зараз відбувається поетапне відродження етнічних меншин у країні. Закінчився процес “збирання носіїв

етнічності”, створення національних товариств, асоціацій, центрів. Завершується другий етап – “мобілізація етнічної групи”, коли від мовних, релігійних та культурних питань етноси переходять до проблем соціально-економічного становища групи. Наступає третій етап – “політизації етнічності”, тобто переведення усвідомлених етнічною групою потреб у політичні програми, гасла. Етнічна меншина вже не задовольняється суто культурницькою роботою, а вимагає участі у розподілі влади.

Для кращого розуміння процесу політизації етнічності слід розглянути і поняття етнополітичної модернізації. Під етнополітичною модернізацією розуміють об’єктивний, історично зумовлений процес пошуку народами багатонаціональних та поліетнічних держав адекватних і оптимальних відповідей на оновлення і осучаснення ними форм, характеру і змісту своїх національних держав, державних утворень та міждержавних об’єднань. Свідченням і безпосередніми проявами етнополітичної модернізації є : зникнення імперій, дезінтеграція багатонаціональних країн, формування політичних націй, перетворення централізованих унітарних держав на децентралізовані, народження нових централізованих держав, втілення у життя принципу етнічного плюралізму, багатокультурності, автономізація та регіоналізація, зростання кількості федеративних держав та конфедеративних міждержавних утворень [2, с.533].

Таким чином, політизацію етнічності можна розглядати як складову етнополітичної модернізації. Другою складовою етнополітичної модернізації є етнізація політики. Існує величезна кількість концепцій, які пояснюють зв’язок етнічності і політики. З одного боку, етнічність розглядають як засіб політичного маніпулювання з метою захопити або посилити вплив на державну владу, з іншого боку, як природжене почуття приналежності до певної групи, що спонукає індивідів до масових солідарних дій. Але при цьому різноманітні сучасних наукових уявлень широко визнається той факт, що у процесах впливу етнічного компоненту суспільних структур на сферу внутрішньої і міжнародної

політики найважливішу роль відіграє формування особливого типу національної (етнічної) самосвідомості тієї чи іншої етнospільноти, яке відображається у різних формах націоналістичної ідеології [6, с.5].

Слід відмітити, що соціально-політичні процеси, що відбуваються в поліетнічних країнах, формуються на підставі взаємодії різних суб'єктів, серед яких важливе місце належить етнонаціональним спільнотам. Останні утворюють партії, рухи та інші елементи етнополітичного процесу. Цей процес представляє взаємодію соціальних груп, кожна з яких характеризується, з одного боку, певно артикульованою етнічною ідентичністю, з іншого – визначеними інститутами суверенітету. Таким чином, усяка вимога, висунута цими групами, стає політичною, а всі політичні, економічні, культурні вимоги набувають етнічної ознаки і боротьба за їх досягнення не обходиться без етнічної солідарності і мобілізації.

Як свідчать результати парламентських і президентських виборів в Україні, є певна взаємозалежність між політичними симпатіями громадян та їхньою етнокультурною та регіональною приналежністю. Етнічна неоднорідність і політична диференціація населення простежується не лише під час передвиборних змагань, вони проявляються у програмах політичних партій, стають контекстом багатьох політичних подій [7, с.101]. Взагалі, під етнізацією розуміють становлення, розвиток і закріплення в особистісних структурах якостей, що відбивають особливості культури етносу, членом якого є особа. Етнізація на практиці розгортається як аспект соціалізації. Процес етнізації особи продовжується все її життя, у ньому можна виділити 2 етапи. На першому особа засвоює величне багатство етнокультури. На другому – сприймає вплив етнокультури більш вибірково [6, с.64]. Процес етнізації політики пов'язаний насамперед з тим, що особливу мобілізаційну спроможність етнічний фактор виявляє у період загострення соціальної напруги. Саме за етнічною ознакою може легко проходити поляризація соціально-політичних сил. Особлива дієвість етнополітичного фактору полягає

у тому, що він впливає на поведінку людей не лише на свідомому, а й на підсвідомому рівні. Цей факт дозволяє говорити про те, що етнічний фактор має навіть більшу мобілізуючу силу, ніж політичний інтерес, котрий, як об'єднувач має бути спочатку усвідомлений елітою, а вже потім – населенням. Але інтереси еліти і населення можуть не співпадати. Мобілізація за етнічною ознакою не потребує усвідомлення спільності інтересів і дає можливість об'єднати різні прошарки навіть за неузгодженості, а іноді й протилежності їхніх політичних інтересів.

Найбільш інтенсивно етнізація політики відбувається коли етнічний фактор співпадає з усвідомленням загальних політичних і національних інтересів спільноти. За таких умов конфлікт, сутністю якого є політичне протиріччя, набуває етнічного забарвлення. У таких випадках у процесі ескалації конфлікту замість суто політичних дій, спрямованих проти супротивника використовуються етнічні чистки, етноцид та геноцид. Ще одним негативним проявом етнізації політики є спроба протиставити етнічним мобілізаційним можливостям розбіжність політичних інтересів різних соціальних груп у межах одного етносу. Яскравими наслідками такого підходу є численні громадянські війни.

Не можна не помітити, що етнічний фактор має особливу роль у виникненні протиріч у поліетнічних державах. На мою думку, справа полягає у тому, що механізм етнічної мобілізації, про який говорилося вище, побудований на перебільшенні значення етнічного у суспільному житті і протиставленні інтересів одного етносу інтересам іншого.

Етнокультурні та релігійні фактори складають так званий цивілізаційний фактор, якому надає виключного значення С. Хантінгтон. Під цивілізацією він розуміє історичну спільність, яка має спільні риси, мову, традиції, релігію, що майже тотожно поняттю “етнос” [7, с.33].

Етнізація політики є особливо помітною за умов, коли політичні інститути не виконують своїх функцій. Тоді різні етнічні групи змушені самі

забезпечувати свою безпеку, у наслідок чого вони врешті-решт мілітаризуються.

Крім того, гальмування загальнодемократичних перетворень не дозволяє ефективно забезпечувати інтереси етнічних та релігійних спільнот правовими та політичними засобами (насамперед це культурні та державно-інституціональні права національних меншин). Дає про себе знати і штучне стримування етнонаціональних рухів.

Таким чином, процес етнізації політики стає конфліктогенним в залежності від :

рівня співпадання території держави титульної нації з етнічною територією ;

концентрації етнічних меншин на прикордонних територіях ;

співвідношення чисельності різних етносів, які мешкають на одній території ;

ступеня “укорінення” етнічної меншини на своїй території.

Цей комплекс факторів стає конфліктогенним лише тоді, коли відбувається зміна статусу тих чи інших етнічних груп у системі політичної влади. У такій ситуації історичні, економічні, соціальні фактори поляризують протиріччя. На фоні поляризації цих інтересів не лише розмежовуються соціальні групи, а й об'єднуються на підставі загальних культурних, економічних, ідеологічних, релігійних, але ж найчастіше - етнонаціональних інтересів. Тобто етнічний фактор у політичному процесі, як і етнізація політики взагалі, може відігравати і стабілізуючу роль.

Політизація етнічності у цих аспектах, де вона викликає відособлення, сприяє появі розподільчих ліній за етнічними ознаками, ускладнює процес подолання антагонізму у міжетнічній взаємодії представників різних етносів і формування системи виховання толерантності у цій взаємодії.

Корисною, хоча і не безперечною підставою комплексної оцінки перспектив політизації етнічності у глобальному контексті можуть слугувати

Матеріали конференції Міжнародної асоціації політичних наук (IPSA) “Етнічність у Першому світі; у Третньому світі та колишніх комуністичних країнах”, що відбулася у січні 2000р. в Індії [6, с.11]. Загальна динаміка політизації етнічності у сучасному світі визначається наступними моментами:

- “постнаціоналізмом”, коли фокус національного розвитку в класичному розумінні цього слова зміщується до взаємодії більш крупного чи більш дрібного масштабу, ніж нація, організована за допомогою державних інститутів,

- відносним скороченням сфери діяльності держави, зумовленим кризою розвитку під знаком експортованих у країни “демократичного транзиту” неоліберальних стереотипів,

- загальною тенденцією до децентралізації державного управління.

У передбачуваному майбутньому нам слід не боротися, а співіснувати з політизованою етнічністю в її самих різноманітних проявах. Забезпечення цього співіснування потребує вирішення національних проблем на основі людського виміру етнополітики.

Сучасні реалії зумовили існування декількох основних моделей політизації етнічних спільностей: етнонаціоналізму, орієнтованого на утворення нової самостійної держави, руху за розширення прав корінного населення, регіонального автономізму, руху робітників-мігрантів. Динаміка політизації етнічності в усіх цих випадках різна, але спільним елементом є те, що всі вони об’єктивно орієнтовані не на компроміс, а на розширення конфронтації.

Зрозуміло, що доки в світі залишатиметься більш ніж один етнос, політика відчуватиме на собі вплив етнічного фактору, тобто відбуватиметься етнізація політики. Так само неминучим у сучасному світі залишається і процес політизації етнічності. Обидва явища: політизація етнічності та етнізація політики є об’єктивними реаліями сьогодення, які існують у взаємозв’язку і від яких залежить процес формування системи подолання негативних стереотипів,

налагодження взаємодії між представниками різних етносів, розвитку взаємної поваги і толерантного ставлення до етнічних та культурних відмінностей.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Мала енциклопедія етнодержавознавства \НАН України. Ін-т держави і права ім.В.М.Корецького; Редкол.: Ю.І. Римаренко \відп. ред.\ та ін. – К.: Довіра: Генеза, 1996. –942с.
2. Основи етнодержавознавства. Підручник \За ред.Ю.І. Римаренка. – К.: Либідь, 1997. – 656с.
3. Пірен М.І. Етнополітичні процеси в сучасній Україні: Навч. Посібник. – К.: Вид-во УАДУ, 1999. – 204с.
4. Скворцов Н.Г. Этничность. Национальные отношения. Социальная практика: Сборник статей. – Санкт-Петербург: ТОО ТК «Петрополис», 1995. – 336с. – С.8-26.
5. Ачкасов В.А. Этнополитическая модернизация: структура ресурсов и процесс развертывания// ВМУ. Серия 12. Политические науки. – 1998. - №4. – С.54-69.
6. Боришполец К.П. Национальное измерение «глобального мира»//ВМУ. Серия 18. Социология и политология.. – 2001. - №1. – С.3-15.
7. Лагутин А.В. Этнические аспекты институционализации политического процесса в Украине// Полис. – 2001. - №4. – С.100-108.
8. Абетка етнополітолога. Т.1.\Ю.Римаренко, І.Варзар, І.Іванченко та ін.; НАН України, Ін-т держави і права. – К.: Школяр, 1996. – 224с.
9. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций // Полис. – 1994. - №1.